

Mål 6 Etikk

Kunnskaper om etikk og etikkens grunnlag og kunne drøfte sentrale etiske problemer

Hovedmomenter:

6a) Kjennskap til viktige begreper som etikk, moral, normer, holdninger, plikter, verdier, ansvar og samvittighet og ha kunnskaper om etiske tilnæringsmåter og om sammenhengen mellom livssyn og etikk

Etikk er gresk og kan oversettes med moralfilosofi eller morallære. Det brukes i vanlig norsk språkbruk som en samlebetegnelse for det å reflektere omkring spørsmål som hva er riktig, hva er galt, hva er godt, hva er ondt, hvordan begrunne de valgene en tar, etc (jf mål 1b).

Moral er latinsk for etikk, men brukes gjerne om hvordan en i praksis velger å leve - altså om "anvendt etikk".

Normer er en fellesbetegnelse for de skrevne og uskrevne reglene som gjelder i et samfunn eller miljø. Begrepet brukes også om de grunnprinsippene som etiske og moralske regler bygger på, og om de verdiene som ligger til grunn for etiske og moralske valg. Et eksempel på en svært anerkjent norm, kan formuleres slik: "En skal ikke drepe".

Holdning er et begrep som blant annet kan brukes synonymt med begrepet karakter. En snakker gjerne om markerte etiske holdninger, for eksempel når noen er så konsekvente at de er villige til å sitte i fengsel fremfor å ta liv. Motsatt snakker en gjerne om "holdningsløshet" når mennesker tilsynelatende ikke kvier seg for å utøve tilfeldig vold og lignende.

Plikt kan oversettes med krav - og krav kan en både pålegges av andre og pålegge seg selv. Noen regner det for eksempel som sin "moralske plikt" å alltid hjelpe andre.

Verdi betegner de kvalitetene eller godene en setter høyt, og det er gjort mange forsøk på å formulere hvilke verdier som gjelder i et samfunn som Norge. Politiske og religiøse debatter bunner ofte i verdikonflikter: Hvilke verdier veier tyngst når ulike verdier ikke kan realiseres samtidig? Menneskelivet er en sentral verdi, og mange konflikter har sin bakgrunn i ulik vektlegging av denne verdien i forhold til økonomiske verdier, naturen som verdi og kultur som verdi. Hvert enkelt menneske vil gjennom livet også måtte velge eller utvikle visse verdier som en setter høyere enn andre verdier, og som derfor ligger til grunn for de normene en følger.

Ansvar er et norrønt ord som kan oversettes med forpliktelse. I vår tid brukes ordet ofte sammen med begrepet frihet, og det er vanlig å hevde at stor frihet både forutsetter og medfører stort ansvar. Det er videre vanlig å hevde at ansvar innebærer at den som har gjort noe, må ta konsekvensene av det.

Samvittighet brukes gjerne om den følelsen en har inni seg når en har gjort noe godt eller vondt mot andre. I forskjellige religioner og livssyn tillegges denne følelsen ulik vekt, og den tolkes også forskjellig. Tolkningene kan omfatte alt fra "Guds indre stemme" til en rent kulturbetinget refleks. I etiske resonnementer (jf mål 6b) hører sjelden samvittigheten med; til det er den for lite teoretisk.

Etiske tilnæringsmåter: Her er det, som nevnt under mål 1b, vanlig å skille mellom normativ og deskriptiv etikk. I dagligtalen brukes gjerne begrepene etikk og moral om den normative tilnæringsmåten.

Sammenhengen mellom livssyn og etikk er behandlet flere steder ovenfor (jf f eks mål 1b, 2a, 2f, 4c og 5b-e). Det er vanlig å hevde at etikken - når den er reflektert og gjennomtenkt - forutsetter et verdigrunnlag, og at dette grunnlaget er integrert i en religion eller et livssyn. Med andre ord er etikk og livssyn nærmest to sider av samme sak. Mennesket handler i tråd med den forståelsen det har av virkeligheten. Når det gjør ureflekterte handlinger, handler det gjerne i tråd med tradisjonelle normer, som eventuelt kan spores tilbake til et livssyn som dominerte i samfunnet på et tidligere tidspunkt. Mange påpeker imidlertid at menneskelige handlinger ofte er spontane og ureflekterte. Det kan forstås i lys av naturalismen (jf mål 5c), som hevder at uansett kristne, humanistiske eller andre idealer, er mennesket et naturlig vesen som hele tiden er på jakt etter å tilfredsstille sine behov, og at denne jakten foregår instinktivt.

6b) Kunne forstå og gjennomføre etiske resonnementer og kunne drøfte etiske spørsmål med utgangspunkt i grunnleggende verdier som menneskeverd og likeverd

Et etisk resonnement kan gjennomføres på mange måter, og ingen "oppskrift" er nødvendigvis den beste i alle sammenhenger. I det følgende presenteres en etisk analysemodell som kan brukes i forbindelse med mange etiske spørsmål. Noen av disse spørsmålene kommenteres under mål 6c.

Når etiske spørsmål drøftes og debatteres, ligger det ofte grunnleggende verdikonflikter bak. I en etisk analyse er ett av målene å avdekke disse konfliktene. En debatt om for eksempel prosedyrene ved et kommunestyrevalg, kan dypest sett handle om menneskerettigheter - dersom valgordningen kritiseres av mennesker som opplever å ikke blir hørt, og at stemmeretten derfor ikke er reell.

Det første punktet i et etisk resonnement bør derfor være å sette seg skikkelig inn i saken. Overfladiske kunnskaper om dødshjelp, abort, genteknologi, doping eller hva det måtte være, hindrer et nyansert bilde av konflikten. De ulike synspunktene som er representert i en etisk diskusjon fremstilles gjerne i et negativt lys av motstanderne. Ofte brukes ironi, sarkasme og andre virkemidler som tilslører fremfor å tydeliggjøre resonnementene.

Å sette seg skikkelig inn i saken betyr altså ikke bare å sette seg inn i de faktiske forhold omkring hvordan for eksempel passiv dødshjelp foregår i Norge. En bør også kartlegge lover

og regler, begrunnelsen for lover og regler, samt resonnementene bak de ulike synspunktene på saken. Da vil en også se at både offisiell praksis og kritiske synspunkter til syvende og sist bunner i grunnleggende verdier (jf mål 6a). Og selv om verdiene bak ulike synspunkter tilsynelatende kan være de samme, kan flere sett av verdier kombineres på ulike måter, slik at en likevel ikke mener det samme når det kommer til konkrete saker. En kan også oppleve at ulike religioner og livssyn kan ha sammenfallende interesser i visse saker, mens en innenfor ett og samme livssyn kan finne ulike synspunkter på samme sak.

Det andre punktet i et etisk resonnement kan være å utvikle tankerekker ved hjelp av etiske modeller. En etisk modell er enkelt sagt en mal for hvordan en begrunner et etisk standpunkt. Det er vanlig å skille mellom pliktetiske modeller og konsekvensetiske modeller.

I de pliktetiske modellene legger en vekten på hvordan enhver situasjon aktualiserer visse plikter. Disse pliktene er ikke nødvendigvis nedskrevet som lover og regler, men kan også være normer som Kants kategoriske imperativ (jf mål 5b) eller det kristne nestekjærlighetsbudet (jf mål 4c) - det vil si normer som danner grunnlaget for eventuelle lover og regler. Blant de pliktetiske modellene finner vi blant annet regeletikken, som ofte tas i bruk i religiøse miljøer der et hovedpoeng er å følge Guds bud eller i miljøer der det å følge tradisjonen står sterkt. Pliktetikken vektlegger selve handlingen når et etisk valg skal tas. En handling er god dersom den er i overensstemmelse med for eksempel gode normer.

I de konsekvensetiske modellene legger en derimot vekt på hva handlingene fører til. Selvsagt kan en velge å nå et mål uten å måtte bryte med normer og regler, men det viktigste er å analysere hvilke fordeler og ulemper en handling vil medføre. En handling er ifølge konsekvensetikken god dersom den får gode konsekvenser. Innenfor utilitarismen ("nyttefilosofien", en retning med bakgrunn i tenkere som Jeremy Bentham og John Stuart Mill på 1800-tallet) heter det for eksempel at jo flere mennesker som får nytte eller glede av en handling, jo bedre er handlingen.

Blant de konsekvensetiske modellene finner vi blant annet formålsetikken, der en vurderer en handling som god dersom formålet er godt. Dette kan minne om en tredje etisk modell, nemlig holdningsetikken eller sinnelagsetikken. Her vektlegges verken selve handlingen eller handlingens resultat, men personen som utfører handlingen - hvilken hensikt, holdning eller hvilket sinnelag hun eller han har. I mange lærebøker presenteres holdningsetikken som en frittstående modell, mens andre lærebøker plasserer den innenfor en av de andre gruppene.

Til sist kan nevnes situasjonsetikken, som ikke er noen etisk modell i vanlig forstand, men der en velger å bruke de andre modellene avhengig av hvilken valgsituasjon en står i. I praksis bruker de fleste moderne mennesker elementer fra alle de etiske modellene om hverandre - ofte uten å reflektere over det. For eksempel benytter de fleste seg av regeletikk i både trafikk og barneoppdragelse, mens en gjerne gir reglene en formåls- eller konsekvensetisk begrunnelse.

Alle de etiske modellene er representert innenfor alle religioner og livssyn, men de vektlegges ofte forskjellig. I noen religioner er for eksempel lydighet et uttalt ideal, mens tanken om proletariatets diktatur (jf mål 5d) er et ekstremt eksempel på konsekvensetikk. I følge Det nye testamente poengterte Jesus etiske retningslinjer som kan forstås i lys av flere modeller. Da han ga det dobbelte kjærlighetsbudet (Matt 22,37ff) og den gylne regel (Matt 7,12), brukte han for eksempel den pliktetiske modellen. Han begrunnet misjonsbefalingen (Matt 28,16ff) konsekvensetisk, selv om den også har preg av pliktetikk. Et annet eksempel på

konsekvensetikk finner vi i Matt 7,1f ("Døm ikke"), mens han andre steder i Bergpreken har en sinnelags- eller holdningsetisk vinkling. Et eksempel på dette er Matt 6,16ff, der han taler om faste.

Hensikten med de etiske modellene er å belyse et etisk problem på ulike måter, slik at det standpunktet en tar blir nyansert. Ved å anvende modellene og prøve dem ut i forbindelse med ulike synspunkter, kan en finne nye elementer eller byggesteiner i en argumentasjonsrekke, og en kan også få større innsikt i andres syn på saken.

Det tredje punktet i et etisk resonnement er - dersom det er mulig - å ta et standpunkt. Hvis det etiske problemet er komplekst, vil det være vanskelig å ta et enkelt standpunkt, men i det virkelige liv tvinges en ofte til å ta valg. Disse valgene må begrunnes - både overfor en selv og andre. Gjennom prosessen som fører frem til et standpunkt vil en som regel finne mange argumenter både for og imot det etiske valget en ender med å ta. Mange etiske valg tas på bakgrunn av en avveining, mens andre tas mer eller mindre intuitivt.

Når læreplanen sier at en skal kunne drøfte etiske spørsmål med utgangspunkt i grunnleggende verdier som *menneskeverd og likeverd*, er det fordi disse verdiene er sentrale i det norske samfunnet og fordi de anses som felles verdier for de aller fleste religioner og livssyn. Likeverdstanden er imidlertid moderne i den forstand at den er formulert i dokumenter som Menneskerettighetserklæringen - uten at den begrunnes i Bibelen eller andre religiøse skrifter eller tanker. Innenfor mange religioner og livssyn er det vanskelig å forplikte seg på en verdi som ikke begrunnes i den gjeldende religion eller livssyn (for eksempel Guds åpenbaring eller dharma). Når vi derfor skal bygge på disse verdiene i et etisk resonnement, må vi være klar over at de ikke er like selvsagte for alle.

6c) Innsikt i noen sentrale etiske emneområder og delta i dialog om etiske spørsmål

De store etiske debattene som raser i Norge dreier seg gjerne om temaer som

- liv og død (abort, dødshjelp, selvmord, bioteknologi, etc)
- økonomiske spørsmål (global og nasjonal fordeling, miljøvern kontra forbruk, skatt, fallskjermer, etc)
- krig og fred (opprustning, atomvåpen, militærtjeneste, etc)
- likeverd (rasisme, kjønn, helse, etc)
- kriminalitet (lovverk, straff, rettsapparat, etc)
- seksualitet (debutalder, homofili, samliv, etc)
- idrett (doping, eliteidrett, etc)
- rusmidler (alkoholregler, legalisering av cannabis, behandling av narkomane, etc).

De fleste politiske spørsmål handler dypest sett om etikk.

Begrepet områdeetikk brukes gjerne om tenking og arbeid med konkrete etiske problemer. I det følgende skal vi se nærmere på tre etiske emneområder: Bioteknologi, dødshjelp og seksualitet. De presenteres ikke grundig, men er ment som eksempler på etiske spørsmål eller dilemmaer som mange før eller siden må forholde seg til. Skal en arbeide videre med disse emneområdene, kan en følge den etiske analysemodellen (resonnementet) som er presentert under mål 6b, eller ta dem opp i diskusjon eller dialog (se nedenfor).

Bioteknologi vil si teknologisk arbeid med levende organismer (biologi), nærmere bestemt mikroorganismer, plante-, dyre- og menneskeceller. *Genteknologi* betegner det arbeidet som utøves på arvestoffet (genene) i slike celler. Hvordan arbeidet utføres - de teknologiske metodene - skal ikke beskrives her, men det dreier seg om blant annet testing, spleising, kloning og andre former for manipulasjon. Hensikten med slik manipulasjon er å forbedre arters og individers livsbetingelser: Genmodifiserte matvarer kan utvikles til å motstå sykdom, tilpasses ulike vekstmiljøer, vokse fortere, etc, og samme type forbedringer kan på sikt oppnås for både dyr og mennesker. Når mennesker lettere motstår sykdom og arvelige sykdommer fjernes, vil de aller fleste si at konsekvensene av bio- og genteknologien er så gode at virksomheten bør videreutvikles slik at stadig flere kan få større glede av den. En slik konsekvensetisk tenkning forutsetter selvsagt at en er enige om grunnleggende verdier som liv og helse.

Motstanderne av bioteknologien er mange, og de bruker svært ulik argumentasjon. Her følger noen eksempler: Multinasjonale selskaper med råd til store forskningsprogrammer kan utvikle denne teknologien slik at den blir eid av private og ikke underlegges demokratisk kontroll. Når et firma tar patent på en levende organisme eller en DNA-kode, bryter de med grunnleggende verdier. Resultatene av forskningen vil komme noen få, rike mennesker til gode, i stedet for at ressursene brukes til å hjelpe mennesker i nød over hele verden. Andre fokuserer på usikkerhetsmomentene knyttet til utprøvingen av en så ny teknologi. Mulige bivirkninger må utredes før storstilte prosjekter settes i gang.

En tredje type innvending er religiøst betinget: Livet er skapt av Gud, og mennesket kan ikke "leke Gud" ved å forandre på skaperverket - selv om det er godt ment. Ifølge en lignende argumentasjon er mangfoldet og variasjonene i naturen et gode i seg selv, og en kortsiktig gevinst kan derfor avløses av en miljøkatastrofe. Til sist kan nevnes en type argumenter som fokuserer på hvilke verdier som faktisk finnes i samfunnet. Her vises det til nazismen og lignende ideologier, som åpner for at visse "raser" og mennesker med visse sykdommer eller legninger kan utrykkes, mens andre kan "foredles". En er redd for at bioteknologien kan bli et effektivt redskap for slike ideologiske bevegelser i fremtiden.

Dette er bare noen få eksempler på pro- og kontra-argumenter i debatten om bio- og genteknologi, men de viser hvordan ulike religioner, livssyn og politiske ideologier tar utgangspunkt i én eller flere verdier, og hvordan de etiske modellene tas i bruk i resonnementene. Det samme gjelder på andre emneområder.

Aktiv dødshjelp (gresk: eutanasi) fortøner seg for de fleste som et etisk dilemma. I Norge er det straffbart, men det er mange som arbeider for å forandre lovverket. De begrunner det med at menneskerettighetene også bør omfatte retten til en verdig og selvvalgt død - ikke minst for mennesker med langvarige lidelser på dødsleiet. Mennesket er dypest sett et fritt og selvstendig vesen, og ingen kan ta en så sentral avgjørelse på vegne av andre. Fordi mange som ønsker dødshjelp ikke er i stand til å hjelpe seg selv, bør aktiv dødshjelp avkriminaliseres.

Motstandernes argumenter kan være religiøst betinget (bare Gud kan gi og ta liv), men kan også fokusere på alle de nye dilemmaene som vil oppstå dersom aktiv dødshjelp blir legalisert: Hvem skal avgjøre når hjelpen kan innvilges? Hvordan hindre press fra mennesker og miljøer som ønsker at en person skal be om aktiv dødshjelp? Hvordan forebygge at aktiv dødshjelp utarter til å bli en form for selvmord for deprimerte mennesker? Hvordan kan en vite at et menneske virkelig ligger på dødsleiet? For legene, som ofte bes om å yte slik hjelp, er dilemmaet ekstra stort, fordi de ifølge tradisjonell legeetikk både skal redde liv og lindre smerte. Disse to prinsippene kolliderer gjerne i situasjoner der aktiv dødshjelp er aktuell.

Menneskets *seksualitet* har alltid vært omgitt med reguleringer, tabuer, fordommer og problemer. Sex mellom barn, mellom voksne og barn, mellom folk av samme kjønn og mellom folk som ikke er gift eller bor sammen, er i mange miljøer ikke godtatt, og norsk lovgivning opererer med en seksuell lavalder på 16 år. Også pornografi diskuteres som et etisk problem.

Synspunktene på seksuell utfoldelse er mange og varierte, og mange forandrer syn avhengig av hvilken livssituasjon de er i. Blant norske 19-åringere finner vi mange syn på sex. Det er imidlertid vanlig å akseptere sex mellom kjærester, men ikke mellom to som ikke er kjærester dersom den ene har kjæreste. I det følgende presenteres ulike argumenter for både et restriktivt og et fritt syn på sex. Disse synspunktene er ytterpunkter på en skala som de aller fleste vil kunne plassere seg innenfor.

Blant dem som forfekter en streng seksualetikk finner vi mange som begrunner sine synspunkter i religiøse eller andre tradisjoner. De hevder at både Guds bud, naturens orden og sedvane indikerer at seksualiteten hører hjemme innenfor klare og formelle rammer som ekteskapet. Andre påpeker hvordan all seksualitet kan forstås som maktutøvelse og -underkastelse, fordi seksuelle handlinger kan innebære en nakenhet og blottstilling som kan føre til følelsesmessig avhengighet. Både løse og faste forbindelser kan derfor åpne for uønsket maktmisbruk. En tredje type argumenter setter seksualiteten inn i en større helhet. Den kan ikke uten videre løsriveres fra langvarige, tette relasjoner. Selv om de seksuelle handlingene som regel involverer bare to personer, er disse to del i et større fellesskap. Seksualmoralen er derfor ikke privat. En kan påføre "utenforstående" smerte, akkurat som en kan skade eller skuffe både seg selv og sin partner.

Til sist kan nevnes den argumentasjonen som fokuserer på hvordan seksualiteten kommersialiseres. Gjennom reklame og salg av blant annet livsstilsprodukter, skapes et kunstig ideal. Skal norske unge og voksne identifisere seg med de lykkelige, frie menneskene med slanke kropper, mye penger og et vellykket seksualliv - eller skal de slippe dette presset?

Den seksuelle frigjøringen har kommet lengre i Norge enn i mange andre land, og det er delte meninger om hvor heldig dette er. Blant de som forsvare en fri seksualitet, finner vi mange tilhengere av Kardemommeloven (Torbjørn Egner): "Man skal ikke skade andre, man skal være grei og snill - og for øvrig kan man gjøre som man vil." Problemet er at det er vanskelig å forutse i hvilken grad seksuelle handlinger kan medføre kort- eller langsiktig skade for de involverte eller deres nærmeste. Kjønnssykdommer og uønsket svangerskap er lett å påvise, men også psykologiske effekter som skuffelse, avhengighet, depresjon og desillusjon kan bli resultatet. På den ene side mener mange at det er lurt å gjøre seksuelle erfaringer før et eventuelt samboer- eller ekteskap. På den annen side er det mange som er redd for at alt for mange erfaringer kan skape problemer når en til sist ønsker å etablere seg med ett menneske.

Den til enhver tid rådende seksualmoral må blant annet forstås i lys av institusjoner som kjernefamilie, storfamilie og eneforsørgerfamilier. I vår tid er det mye som tyder på at det tradisjonelle monogamiet (fra gresk - éngifte) ikke erstattes av polygami (flergifte - flere partnere samtidig), men av seriemonogami.

Blant de erklærte tilhengerne av fri sex finner vi mange som begrunner sine synspunkter i menneskerettighetene, der menneskets frihet og autonomi begrunnes og forsvares. Jens Bjørneboe formulerte et slikt synspunkt da han i et foredrag hevdet at det må være tillatt å gjøre hva en vil, hvor, når og hvordan en vil, og med hvem en vil - dersom handlingene er frivillige for alle som deltar. Også naturalistiske livssyn kan tas til inntekt for en fri seksualmoral: Menneskets biologiske og psykologiske behov er ikke noe å skamme seg over, og en bør tillate seg å tilfredsstille dem. Tilhengerne av en fri seksualetikk opplever det slik at kirkesamfunn, religioner og gamle tradisjoner hindrer sunn livsutfoldelse for moderne mennesker. Ikke minst kvinner har opplevd sin seksualitet som undertrykket innenfor mannsdominerte systemer. Fordi den seksuelle frigjøringen ennå er i sin spede begynnelse, må vi akseptere prøving og feiling. Når "moralens voktere" derfor advarer og argumenterer imot den frie seksualmoralen, må det gjennomskues som formynderi og fordommer.

De som forfekter et liberalt syn på sex mener altså at en må bryte med nedarvede normer for å kunne utforske menneskets muligheter til lykke, men de fleste plasserer seg et sted imellom de to ytterpunktene det er gjort rede for ovenfor.

Gjennom *dialog om etiske spørsmål* kan en både sette seg inn i andres resonnementer og utvikle egne. Dialog er ikke nødvendigvis det samme som diskusjon eller debatt. I en diskusjon er poenget ofte å "vinne", og da er det viktigere med gode argumenter enn god lytting. I dialogene er hensikten å forstå og hjelpe både seg selv og de andre deltagerne til å nyansere og tydeliggjøre sine synspunkter. Dialogen er derfor en metode for læring.

Denne metoden er tatt i bruk i mange pedagogiske, filosofiske, religiøse og politiske sammenhenger. Den har sine røtter i antikken, der mange filosofer dyrket dialogen som arbeidsform. Blant metodens pionerer i nyere tid kan nevnes Paulo Frielle, som utviklet en metode for samtale i undervisningssammenheng. Dette skjedde blant undertrykte fattige i Brasil, og Frielle var opptatt av at de som deltar i dialogen må være likeverdige og ha respekt for hverandre. Om en ikke tas alvorlig, kan en verken lytte, lære eller utvikle sine egne tanker.

Filosofen Jürgen Habermas har også arbeidet med dialogen som metode. Han hevder blant annet at reell dialog forutsetter:

- 1) En må ikke nødvendigvis komme frem til en konklusjon - dialogprosessen har en egenverdi, og det må ikke være "vedtakspress".
- 2) Alle må kunne delta på like premisser - dialogen må være "fri fra herredømme".
- 3) Deltagerne må kunne stille kritiske spørsmål til hverandre - "samtalen er en gyldighetsprøve".
- 4) "Eksplisitt begrunnelse" (gjennomtenkte argumenter) er påkrevd "når spørsmål om gyldighet oppstår", altså når de andre deltagerne i dialogen ikke kan forstå eller godta tankegangen bak en påstand.

5) Hensikten med argumentasjon er å oppnå en eventuell "utvungen enighet".

Når en skal delta i en dialog om etiske spørsmål, kan det være lurt å bli enige om noen retningslinjer for dialogen på forhånd. Ordstyrer, taleliste, etc, er vel og bra, men hensikten med og prinsippene for dialogen bør også være klargjort, selv om de kanskje bør forandres underveis i prosessen.

Når den enkelte skal legge frem sine synspunkter, bør hun eller han ha forberedt seg - for eksempel ved å samle informasjon og tenke igjennom problemområdet i tråd med de prinsippene for etisk resonnering det er redegjort for under mål 6b. Det er et godt tegn om deltagerne i dialogen i noen grad revurderer sine synspunkter underveis i prosessen, men dialogen kan også bidra til at den enkelte blir mer klar over hvilke verdier hun eller han baserer sin tro, tenkning og etikk på.